

Miért kívül? Miért belül?

Arató Krisztina–Koller Boglárka–Pelle Anita (szerk.):

The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe: Why In, Why Out? Routledge, London–New York, 2022, 288 o. <https://doi.org/10.4324/9780429261411>

Közhely, hogy az euró bevezetésével az Európai Unió (EU) egy félkész „termék” segített a világra. A Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) gazdasági pillére ugyanis rendkívül karcsúra, szerényre sikeredett. A monetáris politika központosítását nem kísérte, mert nem is kísérhette, a költségvetési politikák centralizálása. Az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének viszonyai között még ez a konszenzus is áttörésnek számított, amellyel az akkori tagok megágyaztak a további mélyülésnek, ezzel újra értelmet adva a neofunkcionalista integrációfelfogásnak, amely szerint az integráció soha nem tekinthető lezártnak. Majd az európai adósságválság kirobbanása és eszkalálódása újra tartalommal töltötte meg az (európai) integráció fogalmát. Már nem lehetett szőnyeg alá söpörni a GMU architektúrájának hiányosságait. A 2010-es években úgy sikerült fokról fokra javítani az euróövezet intézményi háttérét és működési szabályait, hogy az egységes valuta nemcsak stabil maradt, de vonzereje is tovább erősödött. Az európai szemeszter bevezetése, a stabilitási és növekedési egyezmény reformja vagy még inkább a bankunió útra bocsátása mind azt jelezték, hogy az EU tagállamai elkötelezettek az euróövezet reformja mellett, érdekeltek annak sikerre viteleiben. Már csak azért is, mert a válság lecsengésével az unió újra növekedésnek indult, a gazdasági kapcsolatok intenzitása pedig még inkább fokozódott.

A koronavírus-járvány – mint nem gazdasági sokkhatás – mélyen megrázta az uniót. Az euróövezet működésének jobbítását célzó intézkedések lekerültek a napi-rendről, hiszen – a járvány jelentette körülmények között – a reális cél csak a veszteségek minimalizálása lehetett, sem politikai akarat, sem pedig erőforrások nem álltak rendelkezésre a további reformokra. Ám mindez nem jelenthette (nem jelentheti) azt, hogy ne folytathatna szakmai diskurzus magáról az euróbevezetésről, különösen olyan kontextusban, amely azt (is) feszegeti, hogy bizonyos államok miért érzik szinte egzisztenciális szükségyszerűségnek a belépést, míg mások szuverenitásuk feladását látják benne. Az Arató Krisztina, Koller Boglárka és Pelle Anita szerkesztésében megjelent kötet e kérdéskör megválaszolására tesz kísérletet. Mindezt úgy, hogy azokat az új tagállamokat állítja középpontba, amelyeknek – mint a szerkesztők írják – eredményei vagy éppen kudarcai, kihívásai szinte láthatatlanok maradtak az euróövezet kapcsán folyó nemzetközi vitákban (3–4. o).

A 23 szerző által jegyzett kötet azonban nem egyszerűen attól emelkedik ki a mezőnyből, hogy középpontjában Kelet-Közép-Európa áll, hanem egyfelől kérdés-felvetésében, problémalátásában, másfelől az alkalmazott elméleti megközelítésben. Előbbi kapcsán így írnak a szerkesztők a kötet előszavában:

„[A] csatlakozás kérdését illetően az attitűdök jól érzékelhetően nem korrelálnak sem a gazdasági fejlettség szintjével, sem az EU-ban eltöltött idő hosszával, sem pedig az olyan racionális magyarázatokkal, mint az EU reálgazdaságába való integráltság foka vagy az EU-ba vetett bizalom szintje.” (xviii. o.)

Ezért is állítják:

„A kelet-közép-európai országok monetáris integrációja az euróövezetbe nem érhető meg tisztán a közgazdaságtan nézőpontjából, a csatlakozás vagy kimaradás döntése ugyanis olyan egyéb tényezőktől függ, mint a politikai nyereségek és veszteségek, az állampolgárok identitása vagy a demokrácia státusa, továbbá az olyan szereplők magatartásától is, mint a magánvállalatok.” (4. o.)

Az igazi innováció azonban a feladvány megoldásának keresésére megfogalmazott és a szerkesztőhármás által pontosan és részletesen felvázolt elméleti keretrendszer, amely kijelöli a kötet későbbi elemzéseinek irányát is. Olyan politikai gazdaságtani kutatási programra vállalkozik a kötet, amely deklaráltan túllép az optimális övezetek elmélete adta kereteken, és a politikai hatalom, az érdekcsoportok, sőt az attitűdök, a kultúra szerepét is vizsgálata tárgyává teszi. Miközben tehát a kötet alcíme felteszi a kérdést, hogy „miért benn, miért kinn?”, a szerzők szokatlanul új és széles perspektívában igyekeznek az ok-okozati összefüggéseket elemezni. Hogy mi garantálhatja a széles perspektívát? A három szerkesztő három különböző tudományterületről érkezett, három különböző diszciplína (közgazdaság-tudomány, politikatudomány, nemzetközi kapcsolatok) releváns koncepcióit és elemzési módszereit hozza közös nevezőre e kötetben, és kínál olyan kutatási programot, amelyhez láthatóan szívesen csatlakozott a nemzetközi szerzőgárda.

Az elméleti keretrendszert több szálon alakítják a szerkesztők. Elsőként *Pelle Anita* a nemzetközi politikai gazdaságtan nézőpontjából definiálja az elemzési kereteket. Megközelítésének lényege, hogy a belépés–kimaradás kérdést nem lehet elszakítani attól az összefüggéstől, amit a kelet-közép-európai régió politikai-gazdasági transzformációja egyfelől, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozásuk folyamata, röviden europaizációjuk jelent másfelől. E folyamatok soha korábban nem látott kihívásokkal szembesítették ezen országokat (demokráciaépítés és a piacgazdaság alapjainak lefektetése), miközben – tőlük nyugatra – egy másik nagy projekt szökkent szárba: a GMU. Amíg az EU-ban a valutaövezeti tagság optimalitásának kérdéseit feszegették a jegybanki politika autonómiájáról éppen leköszönni kívánó tagállamok, addig a rendszerváltó országokban olyan monetáris politikát igyekeztek összerakni, amely képes támogatni az átmenetet, nem fogja vissza a növekedést, de egyben garantálja a stabilitást, és elősegíti a versenyképességet. Az EU-csatlakozás igényével mindezt kiegészítették a jegybanki függetlenség és az inflációscél-követés kívánalmi. Majd az EU-csatlakozás ténye egyszersmind a GMU-tagságot is elkönyveltnek

tekintette, hiszen Kelet-Közép-Európa országainak nincs lehetőségük a kívülmaradásra. Mindezt olyan környezetben, amelyben az infláció vagy éppen az ikerdeficit szorításában kellett küzdeniük az államoknak. Pelle Anita vizsgálata azt erősíti meg, hogy bár ezen országok mindannyian hasonló sokkhatásokkal szembesültek, a válszaik (és igényeik) nagyon is különböztek.

Arató Krisztina és Benedek István azután a politikai dimenziót emeli be a vizsgálatba. Elsősorban a formális intézmények szerepére koncentrálnak akkor, amikor azt kérdezik:

„vajon a demokratikus visszarendeződés és az euróövezeten való kívülmaradás összekapcsolódnak-e” (40. o.), [illetve Magyarország és Lengyelország apropóján] „véletlen vajon, hogy úgy látszik, ezek az országok még mindig távol állnak az euró bevezetésétől” (41. o.).

A szerzőpáros a megosztott szuverenitás fogalmával operálva arra mutat rá, hogy az euróövezeti tagok monetáris politikájukat nem egyszerűen áthelyezték egy szupranacionális szerv alá, hanem több területen (így a bankunióban) is egy szigorú szabályrendszernek vetették alá országuk működtetését – ezt az illetékes szervek nemcsak monitorozzák, hanem az esetleges deviáns magatartást számon is kéri. E nem szokványos felállás egyik alapfeltétele azonban a demokratikus intézményrendszer egészséges működése (például a politikától független költségvetési tanács léte). Több forrás demokráciaindexeit használva arra jut a szerzőpáros, hogy a demokrácia minőségének romlása éppen azon intézményi fékek és ellensúlyok leépülését jelenti, amelyek maguk is felelősek volnának a gazdaság kiegyensúlyozott és stabil működéséért. A megosztott szuverenitás ekképpen nehezen illeszthető össze a demokratikus intézményrendszer gyengítésének, lebontásának igényével. A szerzők kiemelik, hogy bár a megosztott szuverenitás fogalma az euróövezet pénzügyi-gazdasági rendszeréből adódik, de nagyon is fontos szerepe van a demokratikus jogelvek beépülésének és megtartásának.

A demokratikus intézményrendszer vizsgálata után jutunk el az elemzési keretrendszer harmadik pilléréhez, a kollektív identitás és ekképpen az informális intézmények szerepéhez. Az euró ugyanis nem egyszerűen fizetőeszköz, hanem – ahogyan a fejezet szerzője, *Koller Boglárka* érvel – egyben a „valahová tartozás érzésének” közvetítője is (56. o.). Az európrojekt tehát egyszerre a gazdasági racionalitás és politikai akarat, valamint az egyének európai elköteleződésének eredője. Ám a közös pénz egyben a kollektív identitás kialakulásának pregnáns és nyilvánvaló eszköze is:

„[b]izonyos identitáselemek hozzájárulnak az euró létrehozásának döntéséhez, de az euró megléte egyben befolyásolja is az egyének kollektív identitását” (61. o.).

Ennek megfelelően a fejezet az elemzési eszközök viszonylag széles tárházát vonultatja fel, ideértve a diskurzuselemzés vagy az attitűdök és a közvélemény alakulásának vizsgálatát, és kifejezően mutatja meg például a markánsan eltérő szlovák és cseh magatartást. Továbbá kiválóan alapozza meg a későbbi esettanulmányokat is, amikor is a szlovén vagy a balti régió kapcsán a saját identitás és a másokhoz való viszonyulás megfogalmazásának fontosságát hangsúlyozza.

Az első nagy rész (amelybe az úgynevezett horizontális ügyek kerültek) még további négy fejezetet tartalmaz. *Christian Schweiger* a GMU fejlődéstörténetét mutatja be, precízen és átfogóan, kitérve az aktuális kihívásokra is, amelyekre az új tagállamoknak is reagálniuk kell. *Tabajdi Gabriella* és *Végh Marcell Zoltán* a globális pénzügyi és gazdasági válság hatásait elemezték a kelet-közép-európai régióban. Kiemelik, hogy nagyon eltérő állapotban és intenzitással érte a válság a térség államait, és ennek megfelelően az alkalmazkodás mikéntje is komoly szórást mutatott. Rámutatnak, hogy a régió gondjait a likviditás befagyásán túl nehezítette a nyugati piacok keresletének jelentős zsugorodása és az anyacégek/anyabankok repatriálási igyekezete. *Marta Götz* és *Barbara Jankowska* perspektívát váltanak: a makrogazdaság helyett a régió mikroszintű elemzésére vállalkoznak. Több dimenzió szerint (forrásokhoz való hozzáférés, árfolyam, kereskedelem stb.) veszik végig az euróra történő áttérés vállalati szempontú előnyeit és hátrányait. Írásukban azt hangsúlyozzák, hogy a cégek jellemzően elszenvedői a belépésről (vagy elhalasztásról) való döntésnek, semmint aktív alakítói.

Amíg Schweiger vagy a Tabajdi–Végh szerzőpáros írása a válság általános hatásait mutatta meg, addig *Mérő Katalin* tanulmánya a válságra adott válaszok leg-egyértelműbbjét, a bankuniót veszi górcső alá. A szerző hangsúlyozza, hogy bár a bankunióból nem szükségképpen marad ki az, aki az euróra nemet mond, a tagság feltételei és következményei mégsem azonosak a két esetben. Mérő figyelmeztet, hogy az irodalom sem ad igazán egyértelmű eligazítást abban, hogy a kívülmaradtak csatlakozzanak-e a bankunióhoz vagy sem. Ő maga is végigveszi a lehetséges előnyöket és hátrányokat, illetve a hat nem euróvezeti tag preferenciáit, és arra jut, hogy valójában nincs generálisan megfogalmazható ajánlás a bankuniós tagság vonatkozásában, azt egyértelműen egyedi igények és szükségletek döntenek el. De arra is felhívja a figyelmet, hogy maga a bankunió sem befejezett, lezárt projekt, jelenleg is alakulóban van. A bankuniót egyben ösztönző elemnek is tartja, amely előnyeinek köszönhetően arra ösztökélheti a most még kint maradókat, hogy idővel az euró átvétele mellett döntsenek – csak e feltétellel realizálható ugyanis az összes remélt haszon a bankuniós tagságból.

Egy szerkesztett kötet akkor töltheti be igazán funkcióját, ha a megformált elemzési keretek szerint készülnek az egyes országtanulmányok. Szerencsére a kötet második nagy egységében elhelyezett 7 fejezet többsége, amely 11 ország euróhoz való viszonyát dolgozza fel, teljesíti az elvárásokat, és a kötet első felében felvázolt hármasszellemében reflektál a kérdésfelvetésekre. Különösen igaz ez a magyar (mely talán az országtanulmányok legsikerültebbike), a cseh, a szlovák és a román–bolgár esetekre. *Kovács Olivér* nem egyszerűen hozza az elvárhatót a magyar fejezetben, hanem eredeti módon, saját nézőpontból tekint elemzésének tárgyára, úgy, hogy a magyar olvasó számára is tud érdekeset, újat mutatni. Úgy elemez, hogy közben – nem tala- kodóan – saját véleményét is markánsan megfogalmazza. Magyarországot olyan gazdaságként írja le, amely előbb túlzott módon is rajongott az egységes fizetőeszköz lehetőségéért, de elfelejtett tenni azért, hogy az átvétel realitássá is váljék. Majd pedig, nem függetlenül a globális és európai válságtól, olyan önálló út keresésébe fogott, amelyben immáron nem juthatott szerep a közös valutának. E fordulatot egyben egy

olyan szuverén képéhez köti, amely ugyan továbbra is piacgazdaságként üzemel, de intézményei sérültek, és amely a sajátos fejlődési útnak köszönhetően egyelőre nem volt még képes elköteleződni azon strukturális reformok mellett, amelyek nélkül az európrojekt sikerre vitelére egyáltalán esély nyílna.

„[A]z eurónélküliség a magyar nemzeti közpolitika integráns része.” (211. o.)

A fejezet egyik legfőbb üzenete ezért az, hogy Magyarországnak nem is feltétlenül az euró átvételére volna szüksége (bár a szerző maga érezhetően európarti), hanem olyan gazdasági kormányzásra, amely támogatja a fenntartható reálgazdasági konvergenciát, ezáltal is erősítve az ország gazdasági ellenálló képességét.

Az eurószkeptikusok táborát erősítő Csehországban a fordulat 2009-re, vagyis a pénzügyi és gazdasági válság idejére tehető, amikor is mind a cseh elit, mind pedig a cseh polgárok elfordultak a GMU-tól – írja *Vladan Hodulák* és *Zdenek Sychra*. Alapos gazdasági elemzésüket azzal teszik teljessé, hogy igyekeznek magyarázni a negatív attitűdöket. Érvelésük szerint a csehek nem egyszerűen az eurót nem akarják, hanem csatlódtak magában az unióban is, amely folyamatosan válságokkal küzd. A cseh korona ráadásul nem egyszerűen a nemzeti szuverenitás, hanem a stabilitás, az alacsony államadósság, a rendezett állampénzügyek szimbóluma. Ezért aztán nem is létezik érdemi vita az euróbevezetésről Csehországban. A szerzők maguk ugyan európartiak, de megjegyzik, hogy 2004, vagyis a belépés évéhez képest olyannyira megváltoztak a GMU játékszabályai, hogy nem is volna korrekt elvárás az uniótól, hogy Csehország automatikusan csatlakozzon. Mindazonáltal több érvet is szállítanak az euró átvétele mellett, ideértve a cseh gazdaság mély integráltságát a magországgal, a differenciált integrációtól való félelmet, valamint annak lehetőségét, hogy a többiek megbüntetik az olyan potyázó államokat, amelyek rendre szemezgetni próbálnak az integrációs vívmányokból anélkül, hogy annak teljes terheit magukra vennék.

A *Gál Zsolt* és *Darina Malová* jegyezte szlovák fejezet összességében sikertörténetként említi az euró átvételét. A szerzők nagy alapossággal vezetnek végig mindazon strukturális reformokon, amelyek biztosították annak lehetőségét, hogy Szlovákia a globális válság beköszöntének idején, 2009-ben csatlakozhasson az euróövezetbe. A fejezet legnagyobb érdeme azonban talán mégis az, hogy a szerzők azt is bemutatják, hogy Szlovákia számára – különösen a Meciar-korszak után – egyben az identitás megerősítésének eszközevé is vált a közös fizetőeszköz. Ez volt az a tényező, amely sikerre vitte a szlovák eurót. Szlovákia európaiságának ugyanis szimbóluma, de egyben mércéje is lett a minél előbbi átvétel. Mindezt úgy, hogy a projekt a mindenkori hatalomban lévők részéről (majdnem) teljes körű támogatást élvezett. Különösen érzékletes annak bemutatása, hogy a Fico-kormányok miként próbáltak egyfajta kettős beszédet alkalmazva hatalomban maradni úgy, hogy a nemzeti érzelmeket és az európai identitást (és vele az eurót) közös nevezőre hozzák. Miként próbált meg a Smer és vezetője úgy ragaszkodni a szigorú szabályrendszerhez, hogy közben nem vetette meg a fiskális populizmust sem. És legfőképpen: miként igyekezett kiszolgálni az ország növekedési motorjának számító nyugati nagyvállalati kört úgy, hogy közben a hazai oligarchák is jóllakjanak. Kötelező olvasmány a hazai viszonyokat ismerők számára ...

Tanulságos lett a bolgár–román komparatív tanulmány is. Magyar olvasó számára talán az az egyik legérdekesebb mondanivalója, hogy miközben a nemzetközi közönség rendre egy klaszterbe sorolja e két államot, és gyakorta utalják őket szerkesztők, szerzők egy közös fejezetbe, valójában a két ország nagyon is különböző fejlődési utakat járt be. *Cornel Ban* és *Clara Volintiru* tūpontosan érzékeltetik ezeket a különbözőségeket, miközben természetesen nem tagadják a későn jövőkire jellemző útfüggő fejlődés sajátos, ám közös vonásait sem. Bulgária a maga exportorientált növekedési modelljével inkább a magyar vagy szlovák esetekkel rokonítható – azzal a különbséggel természetesen, hogy valutatanácsával 1997-től indulóan olyan féket illesztett a gazdaságba, amely azóta is egyensúlyi pályán tartja az országot. Ezzel szemben Romániában a növekedés motorja a belső fogyasztás, annak minden ellentmondásosságával. A növekedési rezsimék különbözőségével magyarázzák az euróhoz való viszonyulásban kimutatható eltérő attitűdöket is. Míg Bulgáriában teljes a konszenzus az euró átvétele mellett, és ezért dolgozni is hajlandó az ország, addig Romániában akarják ugyan az eurót, ám csak félszívvel vállalják fel az ebből adódó kihívásokat.

A különbségek kerültek reflektorfénybe a szlovén–horvát összehasonlító munkában is, különösen a méret, a piac nagyságának hangsúlyozásával. De amíg a kelet-balkáni országtanulmányok precízen követték a szerkesztői elvárásokat, a nyugat-balkániakra ez már kevésbé volt igaz. *Maks Tajnikar*, *Petra Dosenovic Bonca* és *Ivan Rubinic* szerzőhármas által jegyzett fejezet erőteljes gazdasági írás, de hiányzik belőle az a többlet, amely a kötet egészét megkülönbözteti más eurótanulmányoktól. A szlovén leírás elsősorban abban erős, hogy bemutatja, miként érintette a gazdasági válság az országot. Tárgyalásra kerülnek például a bankrendszer feltökésítésének szükségessége vagy a bizottsági nyomásra végigvitt megszorítások. A horvát rész inkább a válság hosszabb távú következményeit elemzi, kiemelve, hogy az önálló árfolyam-politika lehet előnyös, de hátrányos is. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az euró átvételével mélyíthető az integráció, de önmagában az egységes fizetőeszköz nem garancia a sikerre.

A balti államokat feldolgozó fejezet (*Magnus Feldmann* és *Vytautas Kuokstis*) is jobbra makrogazdasági és kevésbé politikai gazdaságtani ihletettséggű. Ám ez egyben az a tanulmány is, amely nemcsak kiállt az euró átvétele mellett, tételként megfogalmazva, hogy az euró az egyetlen reális megoldás minden kis, nyitott európai gazdaság számára, hanem – már a tapasztalatok birtokában – bátran vállalta közpolitikai ajánlások megfogalmazását is. Az euró bevezetése így vált a Baltikumban a válságból való kilábalás stratégiájának részévé, még ha megszorításokat, belső leértékelést is jelentett. Összhangban a kötet más szerzőivel, ők is kiemelik, hogy az euró csak lehetőség, amivel élni lehet. Például annak előmozdítására, hogy valós szerkezeti reformok valósuljanak meg a csatlakozókban, leginkább az oktatás területén. Hogy szükség van a versenyképesség fenntartására, különösen a munkaerőpiaci rugalmasság megőrzésével. Prudens költségvetési politikát ajánlanak, de – saját hibáikból tanulva – figyelmeztetnek: nemcsak az állam válhat a bajok forrásává, hanem a szabályozatlan magánszektor is.

A magyar fejezet mellett az olvasó talán a lengyel fejezettől várja a legtöbbet, hiszen a két országot a 2010-es évektől gyakorta együtt említik, az elemzésekben egymás mellett tárgyalják őket. Korrekt módon megírt tanulmányról van ugyan szó, amely érthetően és szakszerűen kalauzolja végig az olvasót Lengyelország transzformációs

és integrációs nehézségein, és az euró elutasításának értelmezéseivel sem marad adós a fejezet, ám mindezt a szerző, *Jakub Borowski* úgy teszi, hogy egyfelől megmarad a szűken vett gazdasági elemzés keretei között (megfelelkezve a kötet másik két pilléréről), illetve – előzőtől nem függetlenül – gyakorlatilag elsikkad a Kaczinsky-féle populista hatalomátvétel intézményi környezetre, a demokratikus viszonyokra gyakorolt hatásának elemzése és ezek beemelése az euródiskurzus értékelésébe. Így viszont a lengyel fejezet inkább csak egy kihagyott lehetőség marad.

A koronavírus-járvány ugyan valamelyest háttérbe szorította az euróbevezetés kérdését, ám az a tény, hogy a kelet-közép-európai régió három EU-tagállama (Horvátország, Románia és Bulgária) is mielőbbi bevezetés mellett tört lándzsát, nagyon is indokoltá teszi az átvétel előnyeinek és hátrányainak széles körű számbavételét. Az orosz–ukrán háború következményeként szabadesésbe kezdett forint miatt talán végre Magyarországon is érdemi gondolkodás indul az euróátvétel hasznosságáról. Arató Krisztina, Koller Boglárka és Pelle Anita kötete úgy segít a tájékozódásban és a kiérlelt döntés meghozatalában, hogy bátran kilép abból a komfortzónából, amelyet az optimális valutaövezetekre vonatkozó elméletek, az árfolyamelméletek vagy éppen a fizetésimérleg-elméletek kínálnak. A formális és informális intézmények innovatív beemelésével nemcsak szokatlan, de kifejezetten gondolat- és eszközgazdag mű született, amelyben érezhetően a szerkesztők is és a szerzők is örömmel vettek részt. Olyan nagy projekt végterméke ez a kötet, amely különböző területekről érkezett kutatókat szólított meg és állított csatasorba egy rendkívül fontos és aktuális kérdésben.

Benczes István